

KİMLİK, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KÜRTLER

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

6-8 EYLÜL 2012

BİNGÖL

*In the Context of Identity, Culture and Change From Ottomans to the
Present the Kurds International Symposium*

Di Pêvajoya Nasnamê, Çan û Guhertinê De Ji Osmanîyan Heta Îro Kurd

الأكراد من حيث الهوية والثقافة والتطور منذ العهد العثماني حتى اليوم

EDİTÖR

Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ

KATKIDA BULUNANLAR

Arş. Gör. Ahmet ALP

Arş. Gör. Fecri ARSLAN

Arş. Gör. Selman YEŞİL

Arş. Gör. Zahir ERTEKİN

Arş. Gör. Bedrettin BASUĞUY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2013

KÜRDİSTAN'DA HALİDİLİK

Avni KILIÇ*

ÖNSÖZ

İslam dünyasının Avrupa devletleri karşısında gerilemesinin son yüzyılı olarak da nitelendirebileceğimiz 19. yüzyılda meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmelerin genelde Müslümanları, özelde ise Kürtleri ne derece etkilediği konusuna açıklık getirmeye çalıştım. Nakşibendiliğin Halidîyye kolunun geliştiği siyasi şartlar, tarikatın mistik anlayışına politik bir işlev kazandıran şeyhlerin liderliklerine ortam hazırlayan şartlar üzerinde durdum.

Halidîyye tarikatının karakteristik özellikleri, Şeyh Mevlana Halid'in çalışmaları ve İslamî anlayışı ışığında tarikatın Kürdistan sosyal yaşamı üzerindeki rolüne cevap bulmaya çalıştım. Halidî şeyhlerin Kürt toplumundaki yeri ve toplumu nasıl yönlendirdiklerinin yanı sıra hâkim güçler ile ilişkileri ve bu bağlamda siyasi anlaşmazlıklar ile Halidî şeyhleri başkaldırmaya iten sebepler üzerinde durdum. Son olarak Halidî şeyhlerin politik nüfuzlarını yitirmelerine ortam hazırlayan şartlar ve Kürt toplumunun şeyh algısını irdelemeye çalıştım.

GİRİŞ

İslam inancının 7. ve 8. yüzyıllarda Arabistan coğrafyasının dışında yayılmaya başlaması ile Müslümanlar farklı ülke ve kültürler ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sonucunda İslam'a girmiş olan bu yeni kültür çevreleri kendileri ile birlikte eski inanç ve yaşam tarzlarını da İslam'ın içine taşımışlardır. Bunun neticesinde İslam coğrafyasında yeni fikirler boy göstermiş ve bu fikirlerin İslam ile ilişkileri tartışılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan inancın sağlam temellere oturtulması, sapkınlıkların ortadan kaldırılması ve ideal devir olan asr-ı saadete uygun bir yaşam için devrin önde gelen ulemasının sorunlara çözüm arayışları ve fikirleri, daha çok bu âlimlerin ardılları tarafından sistemleştirilerek mezhep ya da bir süre sonra da tarikat haline getirilmiştir.

İslam coğrafyasında, bir tasavvuf kurumu olarak tarikatların ortaya çıktığı yörelerin genellikle İran ya da İran'a komşu ve İran ile bağlantılı coğrafyalar olması dikkat çekicidir. Tarikat ya da tasavvufi eğilimlerin İran coğrafyasından diğer bölgelere yayılmasının bir rastlantı olmadığı İslam öncesi İran'ın dini inanç ve eğilimlerine bakıldığında rahatlıkla görülebilir. Diğer taraftan İran coğrafyasının Hindistan ile komşu

---

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ
avni.kilic@hotmail.com

olması, İran'ın Hinduizm'in sufi anlayışından etkilenmesini kolaylaştırmıştır. İslam'ın Müslüman tarifine bakıldığında “geceyi zühd (ibadet), gündüzü cihat ile geçiren bir Müslüman” profili çizerken, tarikatların cihadı bırakıp daha ziyade zühde yönelmeleri Hint sufizminin etkilerini açıkça göstermektedir.

1. NAKŞİBENDİLİK

İslam dünyasında Abdulkadir Geylani ile esasları ortaya konan Kadiri Tarikatı'ndan sonra en yaygın tarikat olan Nakşibendilik, anavatanı Orta Asya'da Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere hemen hemen diğer bütün tarikatların yerini almış, Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahra Afrikası dışında İslam dünyasının hemen her bölgesine yayılmıştır.

Tarikata adını veren Muhammed Bahauddin Nakşibend, 1318 yılında Buhara yakınlarındaki Kasr-ı Arifan'da dünyaya geldi ve 1389 yılında aynı yerde ölmüştür. Muhammed Bahauddin, küçüklüğünde babası ile birlikte nakışçılık yaptığı için *Nakşibend* lakabıyla anılmıştır.¹

Yedi yıl Seyyid Emir Külal'in yanında eğitim alan Muhammed Bahauddin Nakşibend, ondan zikir telkini ve sülûk adabını öğrenmiştir. Fakat Muhammed Bahauddin bu yola intisabını *silsile-i zeheb* (altın halka)'in dokuzuncu halkası olan Abdulhalik Gucdavani'nin (ölümü: H. 575 / M. 1179) ruhaniyetine borçlu olduğunu söyler. Seyyid Emir Külal'in aksine Muhammed Bahauddin'in meclisinde gizli zikri tercih etmesi bunu doğrulamaktadır.²

Muhammed Bahauddin Nakşibend'in bir tarikat kurmayı düşünmediği ve bunu gerçekleştirmediği açıktır. Nitekim Muhammed Bahauddin'den yaklaşık iki asır sonra, 16. yüzyılın sonlarında, Abdurrahman Cami, Muhammed Bahauddin'in mensup olduğu, Hacegan denilen tarikatın silsilesini Hace Yusuf el-Hemedani ile başlatmıştır. Bazı kaynaklarda bu silsile Yusuf el-Hemedani'nin halifesi Abdulhalik Gucdavani'ye dayandırılmaktadır. Bahauddin Nakşibend'in halifelerinin çoğu Buhara ve çevresinden olup Maveraünnehir'in Farsça konuşan halklarına mensuptur. Kübreviyye ve Yeseviyye tarikatlarının yakın ilişkileri neticesinde, ilk dönem belli bir coğrafya ile sınırlı kalan Nakşibendilik, nüfuzunu giderek artırmış ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.³

Muhammed Bahauddin, tarikatın önemli reformcularından olmasına rağmen, tarikatın kuralları ilk kez Abdülhalik Gujdavani tarafından konulmuştur. Tarikatın sekiz

¹ Ramazan Muslu; *Anadolu'da Tasavvuf Yolları, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 89.*

² Salahaddin b. Mübarek; *Enisi't-Talibin ve Uddetü's-Salikin Makamat-ı Nakşibendiyye, Buhara Yayınları, İstanbul, 1983, s. 6.*

³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Nakşibendiyye Maddesi, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 335.*

kuralını Abdulhalik Gucdavani, üç kuralını da Bahauddin Nakşibend belirlemiştir.⁴ Ehl-i sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan Muhammed Bahauddin, tasavvuf anlayışında halktan kopmamaya özen göstermiştir. Bunun için de *halk içinde halkla beraber olma* prensibini esas almış, silsile ile hiç kimsenin bir yere varamayacağını, asıl olanın sadakat ve samimiyet olduğunu vurgulamıştır.⁵

Başlangıçta bazı esasları belli olan bu tarikat gerçek hüviyetini Hacı Yusuf el-Hemedani (ölümü: H. 535 / M 1140)'den sonra almıştır. Nakşibendî tarikatını İslami merkezlerden Orta Asya'ya taşıyan kişi de Hacı Yusuf el-Hemedani'dir. Hacı Yusuf'un halifelerinden Ahmet Yesevi, tarikatın Maverâünnehir'de, Abdulhalik Gucdavani de Harezmi ve Horasan'da yayılmasına yardım etmişlerdir.⁶

Nakşibendî tarikatının en önemli safhalarından biri Müceddidiye kolunun ortaya çıkmasıdır. Tarikatın Hindistan'da yayılmasını sağlayan Müceddidiye'nin kurucusu İmam-ı Rabbanî Ahmed Sirhindi'dir. Sahrindi, hem politik hem de polemik anlamda Şiiğe muhalefeti de içeren *mektubat*'ı ile tarikatın mahiyetine dair ilk defa hacimli öğretisel bir eser ortaya koymuş ve tarikat muhafazakar Sünni tavrı ile ulama kesimini de kendisine çekmeyi başarmıştır. Sahrindi, Nakşibendilikte Muhyiddin İbni Arabî'nin vecd halinin ifadesi olan *vahdet-i vücud* anlayışını reddetmiş, bunun yerine *vahdet-i şühud* anlayışını tarikata yerleştirmeye çalışmıştır. Sirhindi için Nakşibendiliğin silsilesi oldukça önemlidir. Zira diğer bütün tarikatlar silsilelerini Hz. Ali'ye ulaştırırken sadece Nakşibendilikte silsile Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Ebu Bekir'e ulaşır. Hz. Ebu Bekir'e atfedilen sıddıkiyyet velayette en üst mertebe olarak değerlendirilir ve nübüvvet mertebesinin hemen altında yer alır.⁷

Nakşibendî tarikatı, Hz. Ebu Bekir'den Şeyh Tayfur Ebu Yezid b. İsa el-Bistami'ye kadar *Sıddıkiyye*, Şeyh Tayfur'dan Abdulhalik Gucdavani'ye kadar *Tayfuriyye*, Bahauddin Nakşibendî'ye kadar *Hâcegâniyye*, Ubeydullah Ahrâr'a kadar *Ahrâriyye*, Mazhar Cân-ı Cânân'a kadar *Müceddidiyye* Halid-i Bağdadi'ye kadar *Mazhariyye*, Halid-i Bağdadi'den sonra ise *Halidiyye* adıyla anılmış ve gelmiştir.⁸

1.1 Kürdistan'da Nakşibendîlik

Kürdistan'da Nakşibendiliğin varlığı 16. yüzyıla kadar götürülebilir. Bu yüzyılın başlarında Azeri Şeyh Sunullah, Şah İsmail'in 1501 yılında Tebriz'i ele geçirmesi üzerine Bitlis'e sığınmış ve halifeleri Tebriz bölgesinde tarikatı yaymaya çalışmışlar. Bunun dışında Orta Asya'dan gelen seyyah Nakşibendîlerin faaliyetlerine dayanan

⁴ İsmet Siverekli, *Kürdistan'da Siyasal İslam, Peri Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28-29.*

⁵ *Anadolu'da Tasavvuf Yolları, s. 91-92.*

⁶ *Enisü't-Talibin ve Uddetü's-Salikin Makamat-ı Nakşibendiyye, s. 7.*

⁷ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Nakşibendiyye Maddesi, s. 338.*

⁸ Abdurrahman Memiş, *Halidi Bağdadi ve Anadolu'da Halidilik, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 207.*

küçük Nakşî grupların varlığından söz edilebilir. 17. ve 18. yüzyılda Kürdistan'daki değişik kolların hiçbiri uzun süreli yaşamamış, kökenleri belirsiz kalmış, birkaç kuşaktan sonra da ortadan kaybolmuşlardır. Bu dönemde Nakşibendilik *Rumiye Şeyhi* olarak ünlenmiş olan Şeyh Aziz Mahmud'un çalışmaları hariç 19. yüzyıldaki gibi sosyo-politik bir kuruma dönüşmemiştir. 16. yüzyılın sonlarında Celali isyanları ve Osmanlı devletinin yaklaşık olarak son elli yılını Safeviler ile savaşmakla geçirmesi, bu savaşlar esnasında halka ağır vergilerin yüklenmesi, sürekli savaşlardan dolayı halkın sığınacak bir merci araması, Şeyh Aziz Mahmud'un öne çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Safevi devletince 1603 yılında işgal edilen Rumiye bölgesinden Diyarbekir'e göç edip yerleşen Şeyh Aziz Mahmud'un, savaş döneminde hemen hemen bütün Kürdistan'da büyüyen etkisi Safevilere karşı mücadelede yardımcı olabileceği düşüncesiyle Osmanlı hükümetince hoş karşılanmış ve aynı zamanda teşvik de edilmiştir. Ancak Safevi devleti ile olan anlaşmazlık 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşması ile sonuçlanınca. Şeyhin politik nüfuzundan endişe duyan Osmanlı hükümeti, şeyhin bölge kontrolü için bir engel teşkil edebileceği düşüncesiyle Şeyhi, IV. Murad'ın 1639 yılındaki Revan seferi dönüşünde Diyarbekir'de idam etti.⁹

Şeyh Aziz Mahmud'un idam edilmesinden sonraki gelişmeler, ne kendisinin ne de yerine geçenlerin itibarının sarsılmadığını göstermektedir. Şeyhten bahseden dönemin önemli kaynakları sayılan, Naima, Peçevi, ve Evliya Çelebi gibi yazarların eserlerinde şeyhten yana bir tavır ortaya konur ve bu yazarlar neredeyse şeyhin idamını açık bir şekilde kınarlar. İdamından sonra şeyhin yerine geçen oğlu İsmail Çelebi'nin herkesten itibar gören, zengin bir çevresinin olduğu ve Şeyh Aziz Mahmud zamanında olduğu gibi devletin en yüksek makamlarından müritlerinin olduğunu görmekteyiz.¹⁰ Şeyh Aziz Mahmud'un silsilesi Diyarbekir'de iki nesil daha devam ettikten sonra yeğeni Açıkbaz Mahmud Efendi tarafından Bursa'ya taşınmıştır.¹¹

2. HALİDİLİK

Kendi devrine kadar çeşitli isimler ile bilinen Nakşibendilik tarikatını Hâlidilik ismi ile devam ettiren Mevlana Halid-i Bağdadî'nin hayatı tasavvufi şahsiyeti ve tarikatı, hem Nakşibendilik tarikatı hem de 19. yüzyıl Osmanlı toplumu, Güney Asya, Ortadoğu'nun Müslüman halkları ve özellikle de Kürtler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Mevlana Halid'e nispetle Hâlidîyye adı ile anılan tarikat, müstakil bir tarikat olmayıp, tarihi seyir içerisinde değişik isimlerle bilinen Nakşibendî tarikatının bir devamı, Mevlana Halid de bu silsile içerisinde tarikatın yenileyicisi durumundadır.

⁹ Martin Van Bruinessen; *Kürdistan Üzerine Yazılar, Çev. Nevzat Kırac ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 71.*

¹⁰ Martin Van Bruinessen, Hendrik Boeschoten; *Evliya Çelebi Diyarbekir'de, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.98-99.*

¹¹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Nakşibendiyye Maddesi, s. 336.*

Nakşibendiliğin Kürdistan coğrafyasına yayılmasında Mevlana Halid'in büyük katkıları oldu. 1779 yılında Baban'a bağlı Karadağ'da dünyaya gelen Mevlana Halid, Caf aşiretine mensup olup, dönemin ünlü âlimleri Seyyid Abdülkadir Berzenci, Abdürrahman Berzenci, Melle İbrahim ve Muhammed Kuseym'den ders aldıktan sonra 1808 yılında Hindistan'a gitti.¹² Mevlana Halid, Delhi'de Nakşibendî-Müceddidi Abdullah Dehlevi olarak bilinen Şah Gulam Ali'nin öğrencisi oldu ve kısa sürede parladı. 1811 yılında Kürdistan'a dönüp Süleymaniye'ye yerleşti. Siyasi çatışmalar ve Mevlana Halid'e gösterilen saygıdan hoşnut olmayan Kadiri tarikatı şeyhlerinin çalışmaları sonucunda 1822 yılında Şam'a sürgün edildi.¹³ 1826 yılında Şam'da hiyarcıklı vebaya yakalanıp vefat etti.¹⁴

Mevlana Halid, Hindistan'dan döndüğü 1811 yılından 1826 yılındaki ölümüne kadar pek çoğu Kürdistan'da olmak üzere altmıştan fazla halife atadı. Şeyh gibi davranabilme yetkisi verdiği bu halifelerin çoğu daha önceki şeyh ailelerinden değildi. Bunun doğal neticesi bölgede bu döneme kadar şeyh ailelerinin kurmuş olduğu tekel de bir nevi kırılmış oluyordu. Mevlana Halid, halifelerini iki gruba ayırdı: Birincisi, tarikatı yaymak üzere icazet alarak önemli yerlere gönderilenler. İkincisi de Mevlana Halid'in vefatından sonra irşad makamına çıkan halifeler topluluğudur. Tarikatı yaymak üzere gönderilenler arasında es-Seyyid el-Şeyh Abdullah el-Şamzini (el-Şemdini) el-Hakkâri ile onun kardeşi es-Seyyid Taha sayılabilir. El-Hakkâri ve es-Seyyid Taha aracılığı ile Kürdistan'ın tamamını denetimi altında bulunduran Mevlana Halid, Şeyh Halid el-Cezeri'yi Bohtan bölgesine, Şeyh İsmail el-Şirvani'yi de Dağıstan bölgesine gönderdi. Yirmi beş yıl kadar Rus işgaline karşı direnen Şeyh Şamil, Cemaledin Gazi Gumûki'nin müridi olup Halidî şeyhler silsilesine dâhildir.¹⁵ Mevlana Halid'in Karadeniz bölgesindeki temsilcisi Şeyh el-Hac Feyzullah el-Erzurumi, Urfa'daki temsilcisi ise Hartavizade Şeyh Muhammed Selim Hafız el-Ruhavi'dir.¹⁶

2.1. Halidîliğin Gelişimi

Mevlana Halid'in Hindistan'dan döndüğü 19. yüzyıl başlarındaki genel duruma bakıldığında; Napolyon'un İslam dünyasını küçük düşürecek bir şekilde Mısır'ı işgali, Arap yarımadasında Vahhabiliğin yükselişi ve modern emperyalizmin ticari ve askeri

¹² *Kürdistan'da Siyasal İslam*, s. 32.

¹³ Martin Van Bruinessen; *Ağa, Şeyh, Devlet, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 334; Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 85;

¹⁴ Sean Ezra Foley; *Shaykh Khalid And The Naqshbandiyya-Khalidiyya, 1776-2005, Vol. 1/2, Doctoral Dissertation, Georgetown University, Faculty Of The Graduate School Of Arts And Sciences, Washington, DC, 2005, s. 3.*

¹⁵ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Halidiyye Maddesi, C. 15, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 295; Halidî Bağdadî ve Anadolu'da Halidilik*, s. 212.

¹⁶ *Kürdistan'da Siyasal İslam*, s. 35-36.

yükselişinin¹⁷ yanı sıra Kürdistan'da ciddi siyasi, iktisadi ve sosyal değişmeler meydana gelmekteydi. Bölgede siyasi ve idari reformlar, yabancı misyonerlerin Hristiyan azınlıklar arasında sürdürdüğü faaliyetler bir hayli rahatsızlık ve güvensizlik yaratmıştı. Çatışmaları yatıştırmanın geleneksel mekanizmaları olan Kürt emirlikleri etkinliklerini kaybedip, idari reformlar neticesinde yıkılmış, Osmanlı devletinin bölgeye gönderdiği yöneticiler de halktan saygı ve itibar görmüyorlardı. Bunun sonucu ise kan davalarının, eşkıyalığın ve genel bir kanunsuzluğun mutlak surette artmasıydı. Çatışmalarla dolu böylesi bir ortamda tarikat şeyhleri bütünleştirici bir rol yüklenmek için gerekli otorite ve güvenilirliğe sahip tek lider tipi olarak kalmıştı. Bir taraftan toplum içinde, diğer taraftan hâkim güç olan devlet ile anlaşmazlıklarda arabulucu ve barışı sağlayıcı bir rol üstlenen şeyhler, siyasi güvenliğin yanı sıra manevi bir rahatlatma da sağlıyorlardı. Bütün bu nedenlerin en tepesine koyabileceğimiz en temel husus da Kürt toplumunun yıllardan beri alışlagelen kendi kendisini yönetme ve özgürlük anlayışıdır. Sonuç olarak, kendi kendini yönetme anlayışı mirlerden sonra şeyhleri siyasi birer öndere dönüştürmüştür.¹⁸

Mevlana Halid'in, Nakşibendîliğin Halidiye kolunu Kürdistan'da tek merkez haline getirmesi tarikat devrimi olarak nitelendirilmiştir. Kadiri tarikatının genelde Kürt beylerinin egemenliği altında olması, medreselerinin varlığı ve geçimlerinin mirlerin sayesinde gerçekleşmesi, Kadirileri mirlerin gölgesinde, onlara bağlı olarak yaşamlarını sürdürür hale getirmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısında Kürt beylerinin etkisinin azalması ile Kadiri Tarikatı da etkisini kaybetmeye başlamıştır. Halidilik Kürt beylerinin etkisinin azaldığı bir dönemde ortaya çıkmış, dolayısı ile onların gölgesinden kurtulmayı başarmıştı. Ayrıca tekke ve medreseleri birleştirerek kendi gelir kaynaklarına dayanmaya çalışmıştır. Dini konularda otorite olan âlimleri yetiştiren Halidilik, kısa sürede Kadiriliği geride bırakarak bütün Kürdistan'da otorite sahibi olmuştur.¹⁹

Kürdistan'daki değişim sürecinde Avrupalı devletlerin yerli Hristiyan halka yönelik çalışmaları şeyhlerin siyasi birer aktör olarak ortaya çıkmasında büyük öneme sahiptir. Halidî şeyhlerin etkinlik alanına bakıldığında bunu görmek mümkündür. Nitekim şeyh ayaklanmalarının Kuzey Kürdistan'da yoğunlaşması bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu da buradaki Hristiyan halkın çalışmaları ve Avrupalı devletlerce desteklenmesiyle açıklanabilir. Bedirhan Bey ayaklanması sırasında Hristiyan halkın kılıçtan geçirilmesi ve bunun neticesinde Avrupalı devletlerin Osmanlı yönetimine Hristiyan halkı koruması için baskı yapması, Kürt halkında Hristiyanlardan dolayı cezalandırıldıkları algısının oluşmasına neden olmuştur. Bütün bunlar Müslüman Kürt halkında İslami bilincin güçlenmesine ve öteden beri saygı duydukları dini liderlerin arkasında birleşmelerine

¹⁷ *Shaykh Khalid And The Naqshbandiyya-Khalidiyya, 1776-2005, Vol. ½., s. 3.*

¹⁸ *Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 44-45.*

¹⁹ *Kürdistan'da Siyasal İslam, s. 36.*

yol açmıştır. Bu durum özellikle, misyonerlik faaliyetlerinin daha yoğun yaşandığı Kuzey Kürdistan'da bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.²⁰ Bununla birlikte ayaklanmaları tamamıyla Hristiyan karşıtı saymak ya da ayaklanmaların tek nedeni olarak misyoner faaliyetlerini göstermek yanlıştır. Çünkü ayaklanmaları gerçekleştiren şeyhler, Hristiyan halk ve misyonerler arasında da hoşgörülü, iyi ve adil kişiler olarak nam salmışlardır.

2.2. Osmanlı Devleti ve Halidîlik

Osmanlı devletinin başkenti erken dönemlerden itibaren Nakşibendîlik ile tanışmıştır. Ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Halidîliğin İstanbul'a girmesi ile şehrin tasavvuf hayatı büyük bir hızla değişmeye başladı. Başkentte örgütlenmenin öneminin farkında olan Mevlana Halid, halifelerinden Muhammed Salih ve ondan sonra da Abdulvehhab es-Sûsî'yi İstanbul'a gönderdi. Halidîliğin kısa süre içerisinde İstanbul'da yayılmasında Sünni anlayışının yanı sıra ekonomik bağımsızlıkları, Halidîlerin misyonlarına yoğunlaşmasına ve öğretilerini tam bir özgürlük içinde yaymalarına imkân vermiştir. Diğer taraftan bu dönemde meydana gelen Yunan bağımsızlık hareketi de Halidî şeyhlerin Müslüman tebaa ile Gayr-ı Müslimlere karşı birlikte hareket etmelerini sağlamıştır.²¹ Ayrıca 1826 yılında Yeniçeri ocağının kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasında, Bektaşî dergâhlarına Halidî şeyhlerin tayin edilmesi, devlet adamları ile sultanların da Halidîliğe ilgi duyması, tarikatın yayılmasını kolaylaştırmıştır.²²

18.yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devletinin politikalarına sert bir şekilde muhalefet eden Vahhabiliğin Araplar arasında taraftar bulması Osmanlı yönetimini bir hayli endişelendirmişti. Vahhabiliğin Arap milliyetçiliğine karşı, Osmanlı yönetimi Halidî şeyhlerin faaliyetlerine sempati ile yaklaşmıştır. Diğer taraftan İran ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları ve İran'ın Kürdistan'da Şiîliği yayma isteklerine karşı, Osmanlı yönetimi Halidîleri desteklemiştir.²³ Bu bağlamda Osmanlı hükümeti pek çok Halidî tekkесinin iâşe masraflarını karşılamasının yanı sıra Halidî şeyhlerine de maaşlar bağlamıştır.²⁴ 1828 yılında İstanbul'daki Halidî şeyhlerin Sivas'a sürgün edilmesi²⁵ ve Halidî şeyhlerin Tanzimat uygulamalarına muhalefeti dışında Osmanlı yönetimi ile Halidî şeyhlerin ilişkileri yüzyılın ilk yarısında sorunsuz bir şekilde yürümüştür. Fakat bu tablo yüzyılın ikinci yarısında yerini anlaşmazlıklara bırakacak ve Şeyh Ubeydullah ayaklanması ile sonuçlanacaktır.

²⁰ Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 95-96.

²¹ Rüya Kılıç; "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendî İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidî Sürgünler", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.17, Yıl: 7, 2006, s. 106.

²² H. Kamil Yılmaz; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 294.

²³ *BOA Hatt-ı Humâyûn*, 826-37428, Sene 1236 M.

²⁴ İ. DH. 64 /3197 /001 /001; İ. DH. 68 /3361 /001 /001; İ. MYL. 262 /9910 /002 /001.

²⁵ "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendî İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidî Sürgünler", s. 109.

2.3. Halidî Şeyhlerin Ayaklanmaları

“Kürt şeyhleri, genelde, yalnızca ruhani kişiler değillerdi. Birçoğu kendini eyer üzerindeyken de seccade üzerinde olduğu kadar rahat hissediyor, silahını da tespahi kadar güvenle tutuyordu.” Martin Van Bruinessen’in bu yerinde tespiti Kürt şeyhlerini en net biçimde tanımlamaktadır. Kürt Halidî şeyhler diğer tarikatlarda olduğu gibi sadece tasavvufu ya da tekkeleriyle camileri arasında mekik dokumamış, aksine bunların yanı sıra gerektiğinde savaş meydanlarına da inebilmiş ve hayatın her alanında var olmuşlardır.

Genel olarak bakıldığında 1880 ile 1825 yılları arası tarihler Halidî şeyhlerin siyasi aktivitelerinin olağanüstü olduğu bir dönemdir. Ne bu dönemden önce ne de sonra Halidî şeyhler siyaset sahnesinde bu kadar etkin olmamışlardır.

Kuzey Kürdistan’da etkili bir konuma sahip olan ve Sadatê Nehri silsilesinin kurucusu Seyyid Taha el-Hakkâri, Kırım Savaşı esnasında Rus aleyhtarı bir politika izlemiş ve kardeşi Şeyh Salih de Kuzey Kürdistan ve Azerbaycan’da Ruslara karşı savaşmıştır.²⁶ Seyyid Taha’nın oğlu Şeyh Ubeydullah da 1870’lerden sonra Ermenilerin siyasi istekleri ve Rusya’nın Kürdistan’ın bir bölümünü işgali üzerine İngilizlerin İran konsolosu ile temasa geçmiş ve Rus tehlikesine karşı İngilizleri kullanmak istemiştir. Bu koşullar içinde, Şeyh Ubeydullah Ermeni girişimlerini de önlemek arzusuyla bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamaktadır. Bu amacını da İngiliz Konsolosu Dr. Kohran’a yazdığı mektupta açıkça dile getirmektedir.²⁷ Şeyh Ubeydullah’ın girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Şeyh Mekke’ye sürgün edildi ve burada vefat etti. Fakat Kürt toplumu içerisindeki saygınlık ve otoritesini hiçbir zaman yitirmedi. Şeyhin oğlu Seyyid Abdulkadir daha sonraki dönemlerde Osmanlı devlet mekanizması içerisinde önemli görevlerde bulunacak ve Şeyh Said ayaklanması sırasında idam cezası ile cezalandırılacaktır. Bütün bu olanlara rağmen şeyhin ailesi yakın bir zamana kadar etkinliğini devam ettirdi.²⁸

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılında kurulması ve halifeliği kaldırması sonucunda diğer bir Halidî şeyhi ayaklanması meydana geldi. Şeyh Said, “Türkiye Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Kuran’ın ahkâmına aykırı hareket ederek, Allah ve Peygamberi inkâr ettikleri ve Halife-i İslam’ı sürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamlar üzerine farz olduğunu”²⁹ belirtip, civar köyleri gezerek halkı cihada davet etmiştir. Gönderdiği mektuplarda da “Emir’ül Mücahidin

²⁶ Lale Yalçın Heckmann; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çev. Gülhan Erkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 83.

²⁷ Celile Celil; *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s.129-130.

²⁸ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 97.

²⁹ Mustafa İslamoğlu; *İslami Hareketler ve Kıyamlar Tarihi*, Düşün Yayınları, İstanbul, 2007, s. 608.

Es-seyyid Muhammed Said Nakşibendî³⁰ lakabıyla şeriat devleti kurmak gayesinde olduğunu belirtmiştir. Şeyh Said, o dönemde Beyrut'ta yaşayan II. Abdulhamid'in en büyük oğlu otuz beş yaşındaki Mehmet Selim Efendi'yi tekrar halife yapmak için Anadolu'daki bütün Müslümanlara hareketine katılma çağrısında bulundu.³¹ Fakat çeşitli nedenlerin yanı sıra, hükümetin çalışmaları neticesinde bu başkaldırı bölgesel olmaktan öteye geçemedi. Ayaklanma cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktası oldu. Tarikatlar ile ilgili, bugün hala yürürlükte olan yasaklamalar uygulanmaya başlandı.

Aynı dönemde Endonezya'da da tarikatların kitleleri yönlendirmede başarılı olduklarını belirtmek gerekir. 1888'de Bonten (Batı Cava)'de meydana gelen büyük ayaklanma Hollandalı yöneticileri çok şaşırtmış ve tarikatların halk içerisindeki etkisini kavramalarını sağlamıştır. Bu ayaklanmaya katılan şeyhlerin büyük çoğunluğu Mekke'ye yerleşmiş olan Bontenli Şeyh Abdülkerim tarafından kurulmuş olan Kadirî ve Nakşibendî tarikatı üyesiydiler. Bunu izleyen yıllarda Nakşibendî tarikatı hızla yayıldı ve Hollandalı sömürge yönetimine karşı irili ufaklı birçok ayaklanma meydana geldi.³²

Endonezya Müslümanlarının bağlı oldukları tarikatların Nakşibendî ve özellikle Halidî olması ilgi çekicidir. Hac için Mekke'ye gelen hacılar ve bu hacıların bazılarının eğitim için buraya yerleşmeleri, buradaki siyasi atmosferi Endonezya'ya taşımalarını sağlamıştır. 19. yüzyılda batılı devletlerin sömürgecilik çalışmalarının yoğunlaşması da bu başkaldırıların önemli nedenlerinden sayılabilir.

Bu ayaklanmalar ile İslam dünyasının birbirinden çok uzak, iki ayrı bölgesinde bir çeşit İslami siyasetin eşzamanlı ve tarikatlarla bağlantılı ortaya çıkışı ve çöküşünü görmek mümkündür. Diğer taraftan Nakşibendî şeyhlerin ayaklanmalarını sadece batı emperyalizmine bağlamak, ona tepki olarak meydana geldiğini söylemek yetersiz olur. Nitekim Kürt bölgesinde meydana gelen son ayaklanmadan sonra da batı emperyalizmi tehlikesi devam etmiştir. Fakat bu tarihten (1925) sonra kayda değer herhangi bir şeyh ayaklanması ya da tepkisi görülmemektedir.

2.4. Şeyhlerin Siyasi Etkilerinin Azalması

Türkiye'de şeyh Said ayaklanmasından sonra tarikatların her türlü faaliyetleri yasaklandı. Pek çok şeyh asıldı ve kimisi de sürgüne gönderildi. Pek çoğu da yurtdışına özellikle de Suriye'ye kaçtı. Türkiye'de kalanlar ise siyasi faaliyetlerden kaçınmak zorunda kaldılar. Dini öğreti ve vecibelerini de gizlice devam ettirdiler. Bu durum Türkiye'nin çok partili hayata geçişine kadar böyle devam etti. Çok partili hayat ile birlikte şeyhler yeniden siyasi faaliyetlere başlamış, seçime girdikleri partilere büyük

³⁰ Altan Tan; *Kürt Sorunu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 237.*

³¹ Hassan Arfa; *Kürtler Tarih & Politika, Çev. Faysal Nerse, Aveste Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48.*

³² *Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 79.*

oranlarda oy kazandırmışlardır. Bazıları siyasi güçlerini tekrar elde etmeyi başarmış fakat hepsi hükümetle uzlaşma içinde olmayı ve ne Kürt hareketi ne de herhangi bir muhalif hareket ile açıkça bağlantı kurmayı tercih etmişlerdir.³³

Şeyhlerin etkinliklerini kaybetmelerinin en önemli nedenlerinden biri de değişen dünya düzenidir. Yeni okulların açılması ile okuyan nüfus sayısının artması, tarımda makineleşmeye geçilmesi köyden kente göçleri artırmış ve kentler yeni iş sahaları haline gelmişti. İletişim ağının gelişmesiyle radyo gibi iletişim araçları topluma dünyanın geri kalan kısmından haberdar olma imkânı sağladı. Bütün bu nedenler halkın şeyhlerden kopmasına neden olurken, hızla yükselen milliyetçilik ve Şeyhlerin milliyetçi fikirler karşısındaki sert tavırları onları anti-milliyetçilikle özdeşleştirdiğinden Kürt milliyetçiliği yaygınlaştıkça onlar da hızla itibar kaybına uğradılar.³⁴

İran ve Irak'ta ise tarikatlar yasaklanmadığı halde şeyhler siyasi önemlerini yitirerek yerlerini yeni liderlere bırakmışlardır. 1920'lerden sonra şeyhlerin yerini alan liderlerin çoğu şeyh değildi. Fakat şeyh ailelerinden geliyorlardı ve ilk başlarda ailelerinin nüfuzlarını da kullanmışlardır. Daha sonra bu aile prestijinin ve dinin yerini milliyetçilik almış böylece geniş halk kitlelerini peşlerinden sürükleyen şeyh torunu liderler ortaya çıkmıştır. Bunların en çok öne çıkanları Şeyh Ubeydullah'ın torunu Seyyid Taha ve Melle Mustafa Berzanî'dir. Seyyid Taha 1920'lerde hem İran hem de Irak'ta değişik milliyetçi gruplarla bağlantısı olan faal bir kişiydi. Melle Mustafa Berzanî ise Berzanlı Şeyh Abdusselam ve Şeyh Ahmed'in küçük kardeşiydi. 1920'lerin başlarında İngilizlere yapılan saldırıların liderliğini yaparak öne çıktı. Zamanla konumunu güçlendiren Melle Mustafa, Berzan Kürtlerinin büyük lideri haline geldi. Ailesinin geleneksel taraftarları onu Şeyh Ahmed'in kardeşi olarak tanıyorlardı. Ancak diğer tüm Kürtler için Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Ahmed, melle Mustafa'nın ağabeyiydi.³⁵

Kürdistan'da ortaya çıkan bu yeni liderler için milliyetçilik din faktöründen daha önemli bir hale gelmişti. Bu dönemde Kürdistan'ın her bölgesinde siyasi partilerin ve milliyetçi örgütlerin şeyhlerin yerini aldıkları görülür. Bu olgu bölgede yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler neticesinde subay, memur, doktor, öğretmenlerden oluşan yeni bir orta sınıfın ortaya çıkması ile yakından alakalıdır. Gerek Osmanlı devleti gerekse İran'da meydana gelen değişimler sonucunda Jön Türk ve İranlı benzerleri gibi batı düşüncesi ile yetişmiş yeni Kürt liderler bu yeni orta sınıfın içinden çıktılar. Geleneksel Kürt elitinin aydın kesimi olan şeyhler ile birleşip yeni siyasi partiler kurdular.³⁶

Kürt ulemasının lider konumunu bu kadar çabuk kaybetmesi, Kürt toplumunda dini duyguların güçlü oluşu nedeniyle değil, bu ulemanın toplumsal ve siyasal faktörlere

³³ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 97; *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 375-376.

³⁴ *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 378.

³⁵ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 98.

³⁶ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 99.

bağlı olarak ortaya çıktıklarının göstergesidir. Din âlimleri ve ya şeyhler ortada başka güçlü adaylar olmadığı dönemlerde geçici olarak güçlenmiş ve etkin rakipler ortaya çıktığında bu güçlerini yitirmişlerdir. Bir diğer neden ise bunalım çağında insanların manevi duygularının güçlenmesi, sığınma ihtiyacı hissetmeleri ve bu ihtiyaca da ancak şeyhlerin cevap verebilmeleri gösterilebilir.

Kürdistan'da meydana gelen değişimlerin benzer özelliklerini bir noktaya kadar Endonezya'daki gelişmelerde de görmek mümkündür. Endonezya'da da Batılı tarzda eğitim almış yeni bir aydın kesimin oluşması sonucunda toplumdaki liderlik el değiştirdi. Bu yeni aydınların kurduğu milliyetçi partiler içinde özellikle Serakât İslam partisi, tarikat liderlerine doğal liderleri gözüyle bakan halkı yönlendirmede oldukça başarılı olmuştur. Kürdistan'da olduğu gibi Serakât İslam'ın yöneticileri de şeyhlerden tamamen kopmuş ayrı bir örgüt değildir. Aksine bazı şeyhler ya da yakın akrabaları Serakât İslam'ın üyesi olmuşlardır.³⁷

Endonezya'da Nakşî şeyhlerin etkilerinin azalmasında Kürdistan'da görülmeyen önemli bir faktör rol oynadı. Bu da 1906-08 arasında Mekke'de oturan Minangkabau âlimlerinden Ahmed Hatib'in Nakşibendîlik aleyhine verdiği fetvalardır. Bu fetvalarda Nakşibendîliğin yerli halkın geleneklerini İslam'a aitmiş gibi gösterdiği ve bunların bid'at olduğu yönündeki fetvalar Nakşibendîliğe olan yönelimi zamanla durdurunca, şeyhler de yerlerini modernist ulemaya bıraktılar. Diğer taraftan 1925 yılında Suud ailesinin Mekke ve Medine yönetimini ele geçirmesi ve Vahhabilik inancı gereği tarikatların faaliyetlerini yasaklaması, Endonezyalı Nakşibendîlerin ana kaynaklarla olan bağlantısını da kesmiş oldu. Sonuçta güçleri azaldı, gelişmeleri kısıtlandı ve etkinlikleri kalmadı.³⁸

2.5. Şeyhliğin Genel Özellikleri

Daha çok Kürdistan'da ön plana çıkmış ve yaygınlık kazanmış olan Halidîlik, Kürt toplumunda kendine has bir anlayış ile algılanmıştır. Gerek mirlikler ve aşiret reislerinin etkin olduğu dönemde gerekse şeyhlerin siyasi birer lider olarak ortaya çıktığı dönem olsun, Kürt toplumu içerisinde sürekli bir saygı görmüşlerdir. Bu saygının temelinde şeyhlerin İslami ilimlere hâkimiyetlerinden çok, silsile denilen soylarının Hz. Muhammed'e kadar uzandığı inancıdır. Halk şeyh soyundan gelen herkese, tarikatın gereklerini yerine getirmiyor olsalar bile, saygı duyar ve bunları da şeyh olarak görür.

Kürdistan'daki şeyhler birbirlerine pek de uzak olmayan bölgelerde yaşıyorlardı. Bu da şeyhlerin birbirleri ile rekabete ve şeyh aileleri arasında sürtüşmeye neden olabiliyordu. Bu rekabet çoğu zaman aileler arasındaki evlilikler ile ortadan kaldırılabiliyordu. Şeyh aileleri arasındaki bu evlilikler, bu aileleri bütün bölgeyi kapsayan bir ağ

³⁷ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 100.

³⁸ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 101.

içerisinde birbirine bağlıyordu. Halidî şeyhlerin resmi İslam ya da ulema ile de ilişkileri iyi durumdaydı. Bunda iki tarafın da Sünni İslam inancını paylaşmalarının rolü büyüktür.

Şeyhlerin genellikle olağanüstü güçlere -kerametlere- sahip oldukları ve veli kişiler aracılığı ile ya da doğrudan şeyhin kendisinin Allah ile bağlantılı olduğu düşünülürdü. Toplumda bir şeyhe bağlanmayanların günahkâr olacaklarına dair yaygın bir inanış bulunur. “Mürşidi olmayanın mürşidi şeytandır” anlayışı bugün tarikat çevrelerinde hala devam eden bir inanıştır. Bir şeyhe bağlanmak, en az yılda bir ya da iki kez de olsa şeyhi ziyaret etmek, hediyeler götürmek ve önemli kararlarda şeyhin onayını almak anlamına geliyordu. Önemli kararların şeyhin bilgisi olmadan alınmaması, şeyhe toplum üzerinde kendiliğinden meydana gelen bir denetim imkânı veriyordu. Şeyhlerin herhangi bir anlaşmazlık durumunda oynadıkları rol hepsinden önemliydi. İki kişi ya da aşiret arasında meydana gelen bir anlaşmazlık, iki tarafın da saygı gösterdiği bir şeyhin arabuluculuğu ile bitirilirdi. Şeyhler aşiretler üstü etkinliğe sahip tek merci durumundaydılar. Bundan dolayı güçlü bir siyasi iktidar elde ettiler ve çoğu şeyh aşiret reislerinden daha güçlüydü.

SONUÇ

İslam coğrafyasının batıdan Haçlı, doğudan ise Moğol saldırılarına maruz kaldığı bir dönemde ortaya çıkan Nakşibendî tarikatı, 14. yüzyılda Sünni İslam anlayışı ile Muhammed Bahaüddin Nakşibend tarafından sistemleştirilmiştir. Muhammed Bahaüddin ile birlikte Nakşibendiyye olarak adlandırılmış olan tarikat, daha sonraki dönemlerde yenileyicilerinin isimleriyle anıla gelmiştir. 17. yüzyıldan beri Kürdistan’da mevcut olan Nakşibendîlik, 19. yüzyıla gelindiğinde Hindistan’daki çalışmaları ile ön plana çıkan Müceddidiyye koluna bağlı âlimlerden eğitim ve icazet alan Mevlana Halidî Bağdadî ile tarikat, Halidîyye ismi ile Kürdistan başta olmak üzere İslam coğrafyasının geniş bir alanına yaymıştır.

İslam toplumlarının bunalım yüzyılı olarak adlandırabileceğimiz 19. Yüzyıl, Mevlana Halid’e tarikatını yaymada büyük olanaklar sunmuştur. Bu dönemde Batılı devletlerin hegemonyasını daha fazla hissedilen İslam toplumu, Mevlana Halid’in tarikat anlayışına kattığı devrimci ruhu, bir sığınak ve kendini ifade etme biçimi olarak görmüş ve benimsemiştir. Halidîlik, siyasi temsilcilerini kaybeden Kürt toplumu içerisinde de hızla yayılmış ve kısa süre içerisinde bu siyasi boşluğun temsilcisi haline gelmiştir.

Halidîliğin kısa süre içerisinde bu kadar etkin olmasında Mevlana Halid’in büyük katkıları olmuştur. Daha çok Kadiri Tarikatı’nın hâkim olduğu Kürdistan’da Nakşibendîliğe âlim bir ruh kazandıran Mevlana Halid, tarikatın yüz elli yıllık süreçte Kürt Nakşibendî mensuplarının bağlı oldukları en güçlü kol haline gelmesinin temellerini atmıştır. Bunda köken olarak Kürt olan Mevlana Halid’in tarikatının Kürdistan merkezli yayılmasının rolünün yanı sıra, çatışmalarla dolu Kürt toplumundaki otorite boşluğunu yakalayıp, bütünleştirici bir rol oynaması da etkili olmuştur.

Osmanlı devlet idaresi ile 19. yüzyılın sonlarına kadar sorunsuz bir şekilde ilişkilerini devam ettiren Halidî şeyhlerin, yüzyılın sonlarına doğru bu ilişkileri çeşitli nedenlerle bozulmuş, Şeyh Ubeydullah ayaklanması ile de bir savaşa dönüşmüştür. Bu dönemde siyasi güçlerinin zirvesinde bulunan Halidî şeyhler, Endonezya'da da Hollanda sömürge yönetimine karşı ayaklanmışlardır. Diğer taraftan Güney Kürdistan'da Berzanî şeyhleri İngilizlere başkaldırmışlardır. Son büyük isyan olan Şeyh Said ayaklanması 1925'te gerçekleştiren Halidî şeyhler, bu tarihten sonra siyasi etkinlikleri milliyetçi akımlara kaptırmışlardır. Bundan sonraki süreçte siyasi faaliyetlerini hâkim güçlerle uyum içerisinde sürdürmeyi benimseyen Halidîler, bugün hala varlıklarını devam ettirmektedirler.

KAYNAKÇA

- Arfa, Hassan; Kürtler Tarih & Politika, Çev. Faysal Nerse, Avesta Yayınları, İstanbul, 2006.
- BOA Hatt-ı Humâyûn, 826-37428, Sene 1236 M.
- Bruinessen, Martin Van; Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim Yayınları, Çev. Banu Yalkut, İstanbul, 2010.
- .....; Kürdistan Üzerine Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bruinessen, Martin Van, Hendrik Boeschoten; Evliya Çelebi Diyarbakir'de, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Celil, Celile; 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması, Peri Yayınları, İstanbul 1998.
- Foley, Sean Ezra; *Shaykh Khalid And The Naqshbandiyya-Khalidiyya*, 1776-2005, Vol. ½, Doctoral Dissertation, Georgetown University, Faculty Of The Graduate School Of Arts And Sciences, Washington, DC, 2005.
- Heckmann, Lale Yalçın; Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık ilişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- İ. DH. 64 /3197 /001 /001.
- İ. DH. 68 /3361 /001 /001.
- İ. MVL. 262 /9910 /002 /001
- İslamoğlu, Mustafa; İslami Hareketler ve Kıyamlar Tarihi, Düşün Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kılıç, Rüya; "Osmanlı Devleti'inde Yönetim-Nakşibendî İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidî Sürgünler", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, S.17, Yıl: 7, 2006.

Memiş, Abdurrahman; Halidî Bağdadî ve Anadolu'da Halidilik, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Muslu, Ramazan; Anadolu'da Tasavvuf Yolları, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Salahaddin b. Mübarek; Enisü't-Talibin ve Uddetü's-Salikin Makamat-ı Nakşibendiyye, Buhara Yayınları, İstanbul, 1983.

Siverekli, İsmet; Kürdistan'da Siyasal İslam, Peri Yayınları, İstanbul, 2008.

Tan, Altan; Kürt Sorunu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Nakşibendiyye Maddesi, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Halidiyye Maddesi, C. 15, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

Yılmaz, H. Kamil; Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.